

Saša Veljković
Univerzitet u Beogradu –
Ekonomski fakultet

Vukašin Kuč
Univerzitet u Beogradu –
Ekonomski fakultet

RIZIK OD EKSTERNIH PREVARA U KORPORATIVNOJ PRAKSI: PERCEPCIJA POSLOVNE JAVNOSTI U SRBIJI

**RISK OF EXTERNAL FRAUD IN
CORPORATE PRACTICE: PERCEPTION
OF THE BUSINESS COMMUNITY IN
SERBIA**

Apstrakt

Preduzeća posluju u tržišnom ambijentu koje odlikuje sve veća neizvesnost. Ekološki, geopolitički, pravni, finansijski i društveni pritisci su posebno izraženi. Sve veća potreba da se preduzeća otvore ka klijentima, potrošačima, partnerima u lancu snabdevanja, posrednicima, da krenu na međunarodno tržište i koriste moderne tehnologije i načine poslovanja, uticali su na razvoj biznisa, ali ujedno doprineli porastu mogućnosti ekonomskih prevara. Učesnici u prevarama mogu biti eksterni i interni. U cilju otkrivanja i prevencije prevara, preduzeća su tokom godina razvila politike, obuke, interne kontrole i monitoring, koji su u velikoj meri pomogli su da se suzbije interno nedolično ponašanje. Međutim, često ni najveća preduzeća ne uspevaju da razviju efikasne sisteme za sprečavanje eksternih prevara. Naročito je izražen rizik sajber kriminala, tim pre što su različite digitalne platforme, pogurane pandemijom koronavirusa, postale sastavni deo svakodnevnog života i poslovanja, ali i drugi vidovi eksternih rizika prevara su evoluirali. I preduzeća u Srbiji su izložena mnogobrojnim rizicima prevara. U tu svrhu, sprovedeno je istraživanje među menadžerima preduzeća iz različitih sektora privrede. Prikupljanje podataka vršeno je anonimno, putem onlajn upitnika. Cilj rada je da se utvrdi u kojoj meri su menadžeri u Srbiji svesni rizika prevara, te koje eksterne rizike posebno izdvajaju, polazeći od konkretnog preduzeća i poslovnog okruženja. Na kraju rada su date implikacije za preduzeća i menadžere, te pravci daljih istraživanja u toj oblasti.

Ključne reči: *svest o prevari, percepcija menadžera, eksterne prevare, korporativni sektor, Srbija*

JEL klasifikacija: *L20, M10, M20, M30*

Abstract

Companies operate in a market environment characterised by increasing uncertainty. Ecological, geopolitical, legal, financial, and social pressures are particularly pronounced. The growing need for businesses to open up to clients,

consumers, supply chain partners, and intermediaries, to enter international markets and use modern technologies and business methods, has influenced business development but has also contributed to the rise of economic fraud opportunities. Participants in fraud can be external or internal. In order to detect and prevent fraud, businesses have developed policies, training, internal controls, and monitoring over the years, which have greatly helped curb internal misconduct. However, even the largest companies often fail to develop effective systems to prevent external fraud. The risk of cybercrime is particularly pronounced, especially since various digital platforms, propelled by the coronavirus pandemic, have become an integral part of daily life and business, but other forms of external fraud risks have also evolved. Companies in Serbia are also exposed to numerous fraud risks. For this purpose, a survey was conducted among managers of companies from various economic sectors. Data collection was carried out anonymously, via an online questionnaire. The paper aims to determine to what extent managers in Serbia are aware of fraud risks and which external risks they particularly highlight, based on their specific company and business environment. At the end of the paper, implications for businesses and managers are provided, as well as directions for further research in this area.

Keywords: fraud awareness, manager perception, external fraud, corporate sector, Serbia

JEL Classification: L20, M10, M20, M30

Uvod

Prevare u poslovanju često se definišu na različite načine, iako u osnovi apostrofiraju protivpravno sticanje dobiti ili koristi. Tako *Udruženje sertifikovanih istražitelja prevara (Association of Certified Fraud Examiners - ACFE)*, definiše prevaru kao „svaki namerni ili promišljeni čin da se neko drugi liši imovine ili novca lukavstvom, obmanom ili drugim nepoštenim sredstvima“, pri čemu razlikuje korupciju, proneveru imovine i lažne (finansijske i nefinansijske) izveštaje. *Zakon o prevari* Engleske, Velsa i Severne Irske definiše tri tipa prevara: lažnim predstavljanjem, neotkrivanjem informacija i zloupotrebom položaja. Australijski istraživači kriminologije Dafild i Graboski pod prevarom smatraju „pribavljanje nečega vrednog ili izbegavanje obaveze pomoću obmane“ (Krambia-Kapardis, 2016, pp. 7–8). *Krivični zakonik Republike Srbije* (član 208) prevarom smatra situacije u kojoj osoba sebi ili drugom namerava da pribavi protivpravnu imovinsku korist. To se čini dovođenjem nekoga u zabludu lažnim prikazivanjem ili prikrivanjem činjenica, odnosno navođenjem nekoga da na štetu svoje ili tuđe imovine nešto učini ili ne učini (*Krivični Zakonik Republike Srbije*, 2019).

ACFE vrši i kategorizaciju prevara, polazeći od toga da je u osnovi svaka vrsta prevare usmerena na organizaciju ili pojedinca. Prevara protiv pojedinaca se

javlja kada je jedna osoba na meti prevaranta. Kada su u pitanju prevare usmerene na organizaciju, one mogu biti interne i eksterne (ACFE, n.d.). Interne su kada zaposleni, menadžer ili direktor organizacije prevari samu organizaciju, odnosno to je „korišćenje nečijeg zanimanja za lično bogaćenje kroz namernu zloupotrebu ili pogrešnu primenu resursa ili imovine organizacije“ (Li & McMurray, 2022, p. 5). Različiti vidovi korupcije, pronevere imovine i prevarnog finansijskog izveštavanja, uobičajeni su oblici internih prevara. Eksterne prevare uključuju prevare počinjene protiv organizacije spolja, a primeri su dobavljači ili poslovni partneri koji izdaju lažne naloge i račune o poslu koji (ni)su obavili, traže mito ili na drugi način pokušavaju da izvuku nelegalnu korist, ali i kupci koji izdaju čekove bez pokrića ili pokušavaju da vrate ukradene proizvode u zamenu za novac, zatim krađa intelektualne svojine ili informacija o klijentima od strane hakera i slično (ACFE, n.d.).

Većina naučnih radova i istraživanja se bavi internim prevarama, odnosno prevarama počinjenim od strane zaposlenih ili menadžera u samoj kompaniji. U tom smislu se razvija i čitav niz metoda i tehnika kako da se prevare preduprede, spreče ili otkriju (ACFE, 2024; Owusu et al., 2024) Texas (USA). Međutim, novija istraživanja stavova menadžera rađena na globalnom nivou ili u pojedinim državama, ukazuju i na sve veću percepciju rizika od eksternih prevara (Button et al., 2019; Deloitte, 2020; PwC, 2022). To je bio motiv da fokus istraživanja u ovom radu bude upravo na eksternim prevarama.

1. Interne i eksterne organizacione prevare: izazovi i negativni efekti po preduzeće

Ključni rezultati najnovijeg godišnjeg istraživanja ACFE (ACFE, 2024), koje se sprovodi u 138 zemalja i teritorija širem sveta uz podršku lokalnih udruženja forenzičkih istražitelja, ukazuju: da firme godišnje gube 5% prihoda usled internih prevara; da je prosečan gubitak po jednom slučaju oko 1,7 miliona američkih dolara (medijana 145 000 dolara); da su najfrekventnije pronevere imovine (89% slučajeva), ali da iako najređe (samo 5%), pojedinačno najveću vrednost imaju prevare u finansijskom izveštavanju (medijalni gubitak 766 000 dolara). Najveći broj dojava o počinjenim prevarama stigao je od zaposlenih (52%), a skoro trećina od dobavljača i potrošača. Prevare menadžmenta ili vlasnika bile su, gledajući medijalni iznos štete, preko sedam puta veće od prevare zaposlenih. Operacije (14%), računovodstvo (12%), prodaja (12%), korisnički servis i izvršni/viši menadžment (po 9%) su poslovne funkcije sa najvećim brojem zabeleženih slučajeva. Zanimljivo je da u Srbiji, za razliku od

svetskih trendova, najveći broj prevara potpada pod krivična dela zloupotrebe službenog položaja i položaja odgovornog lica, zatim davanja i primanja mita, trgovine uticajem i pronevere, zloupotrebe u vezi sa javnim nabavkama, prevare u službi i zaključenja restriktivnog sporazuma ('Biznis.rs', 2022).

Istraživanje koje na godišnjem nivou sprovodi konsultantska kuća KPMG u Velikoj Britaniji pokazuje da je ukupna vrednost prijavljenih slučajeva navodnih prevara (sa vrednošću od 100.000 funti ili više), u 2022. u odnosu na 2021. godinu porasla za 151%. Počinioci, odnosno tužene strane, su u najvećem broju slučajeva bili profesionalni kriminalci, zatim skoro izjednačen broj slučajeva optuženih iz kategorije zaposlenih i kategorije menadžera, pa pojedinci koji se ne mogu svrstati ni u jednu od ostalih grupa i zatim, u dosta manje slučajeva potrošači (KPMG, 2023).

Osim toga, veoma je značajna proaktivnost i uspostavljanje korporativne kulture koja se oslanja na odgovornost i transparentnost, kao i postojanje odgovarajućeg etičkog kodeksa (Rashid et al., 2022).

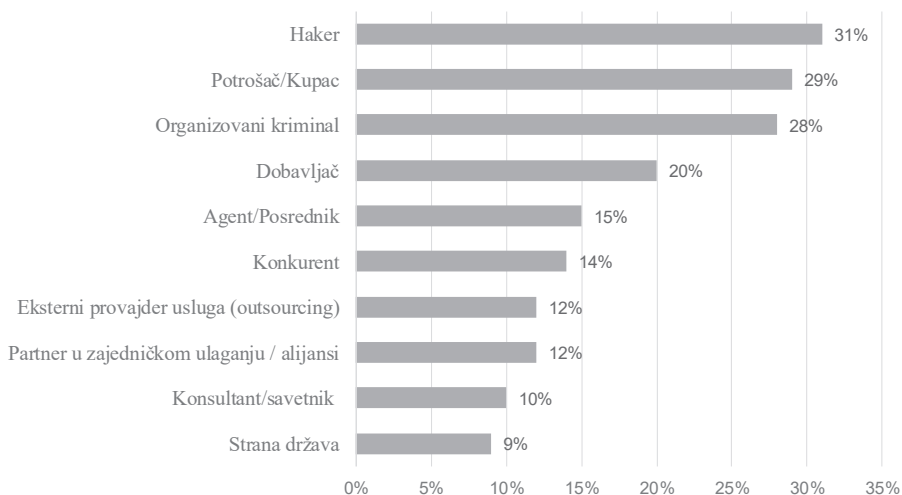
Korporativne prevare su postale velika globalna briga, a njima su pogođene organizacije bez obzira na veličinu, profitabilnost ili granu. Pogođene organizacije se nakon namernih i neetičkih prevara suočavaju sa velikim izazovima u pogledu ekonomske i operativne održivosti, a zabrinutost se vidi i iz odgovora menadžera i zaposlenih u sprovedenim istraživanjima na različitim meridianima. Istraživanje sprovedeno u Saudijskoj Arabiji imalo je u fokusu percepcije računovođa, internih i eksternih revizora iz javnih i privatnih organizacija. Zabeležena je relativno visoka svesnost opasnosti i rizika od (pre svega internih) prevara. Zaposleni su spremni da slede uputstva nadređenih, ali primetno je da često nisu svesni zakonitosti ili prikladnosti radnji, što je posledica nedostataka treninga i obuka u toj oblasti (Alfrdy, 2022).

Na području Indije, kao tri glavna razloga za prevaru ističu se (navedenim redosledom): nedostatak efikasnog sistema interne kontrole, srozavanje etičkih vrednosti menadžera i zaposlenih i zaobilazanje kontrola od strane top menadžmenta. U istom istraživanju, niži i srednji nivoi menadžmenta su identifikovani kao oni koji će najverovatnije počiniti prevaru (42%), dok za njima zaostaju viši nivoi menadžmenta i eksterni učenici. Ključnim faktorima koji mogu uticati na prevarno ponašanje u budućnosti smatraju se: ograničeno razumevanje novih rizika od prevare koji mogu rezultirati prazinama u trenutnom okviru upravljanja rizicima (19,78%), oslanjanje na statične, zastarele kontrole za sprečavanje i otkrivanje prevare (14,39%) i

asimetričan pristup informacijama, sistemima i donošenju odluka koji se pruža samo nekolicini pojedinaca (12,95%) (Deloitte, 2020).

U novije vreme je izražen rizik od sajber kriminala, tim pre što su različite platforme postale sastavni deo svakodnevnog života i poslovanja. Prelazak na platforme ubrzao se tokom pandemije koronavirusa jer su preduzeća prešla na isporuku i beskontaktno plaćanje, odgovarajući na taj način izazovima nametnutim usled ograničenog kretanja i viših zdravstvenih rizika. Međutim, i neki drugi vidovi eksternih rizika od prevara su evoluirali. O tome govore i rezultati istraživanja koje na globalnom nivou svake dve godine sprovodi konsultantska kuća PwC. U čak četiri od sedam posmatranih privrednih delatnosti sajber kriminal je bio na prvom mestu kao najčešće doživljeni vid prevare (kod industrijskih proizvođača, državnog i javnog sektora, zdravstva i tehnologije, medija i telekomunikacija), dok su u dve delatnosti to bile prevare potrošača/klijenata (kod finansijskih usluga i kod trgovine-maloprodaje). Spram ovakvog stanja, logično je i što su počinioci u 43% slučajeva bili eksterni, u 31% interni, dok se u 26% slučajeva radilo o sprezi između njih. Uticaj hakera i organizovanih kriminalnih grupa sve je veći, tako da su u istraživanju 2022. godine te dve kategorije u samom vrhu, zajedno sa potrošačima (PwC, 2022). Ujedno je primetan značajan rast broja počilaca iz tih kategorije u odnosu na istraživanje sprovedeno 2020. godine (slika 1).

Slika 1. Tipovi eksternih učinilaca prevara – istraživanje na globalnom nivou

Izvor: (PwC, 2022)

Među organizacijama koje su iskusile prevaru u poslednje dve godine, čak četiri od njih deset, doživelo je neki od oblika prevara povezan sa digitalnim platformama. Takođe je primetno povećanje prevara u oblasti ESG izveštavanja, kao i u lancu snabdevanja, što je direktna posledica otežanog snabdevanja pod uticajem pandemije Covid-19 virusa. (PwC, 2022)

Istraživanja sprovedena u Velikoj Britaniji pokazala su da je ukupni trošak prevare u mnogim slučajevima znatno veći od incijalnog gubitka, pri čemu je teško proceniti stvarne troškove eksternih prevara. Postoje jasne razlike između interne i eksterne prevare: organizacije po pravilu mnogo lakše mogu da identifikuju interne prevarante, dok su spoljni često nepoznate osobe; dokazi protiv internih prevaranata su često dostupniji; ukoliko je organizacija zadovoljna otpuštanjem ili drugim disciplinskim kaznama počinoca, kvalitet potrebnih dokaza je niži od onog neophodnog za dobijanje pravnih borbi protiv eksternih prevaranata. Iako brojne, eksterne prevare po vrednosti zaostaju za internim prevarama i njihovim efektima na profitabilnost preduzeća. (Button et al., 2019)

Srbija je deo globalnog tržišta, te je domaća privreda izložena mnogobrojnim rizicima od prevara. Stoga je jako značajno da se utvrdi u kojoj meri su menadžeri svesni tih rizika, kao i koje eksterne rizike posebno izdvajaju, polazeći od preduzeća u kom rade i okruženja u kojem preduzeće posluje. U tu svrhu, sprovedeno je istraživanje u Srbiji među menadžerima preduzeća iz različitih sektora privrede.

2. Rizik od eksternih prevara u korporativnoj praksi: percepcija poslovne javnosti u Srbiji

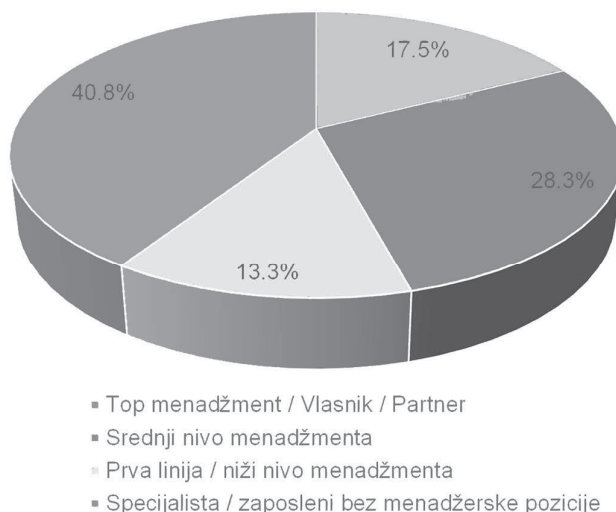
2.1. Metodologija istraživanja i karakteristike uzorka

Za potrebe rada sprovedeno je kvantitativno istraživanje. Podaci su prikupljeni tokom aprila i maja 2024. godine putem onlajn upitnika koji je dizajniran po ugledu na praksu vodećih revizorsko-konsultantskih kuća (Deloitte, 2018, 2020; PwC, 2022), kao i malobrojnih naučnih istraživanja iz ove oblasti (Alfrdy, 2022; Hassink et al., 2009).

Prikupljanje podataka vršeno je anonimno, putem onlajn upitnika. Analiza je sprovedena na podacima prikupljenim od 120 ispitanika. Većina ispitanika

je zaposleno na različitim menadžerskim pozicijama (59,2%). Pored toga, istraživanje je obuhvatilo i stručnjake iz različitih područja bez menadžerske pozicije, što je omogućilo da se sagleda da li postoje razlike u percepciji prevara između različitih upravljačkih nivoa kao i njihovih podređenih (pogledati Sliku 2). Kada je reč o primarnoj ekspertizi, ispitanici pripadaju različitim poslovnim funkcijama, među kojima preovladavaju marketing i prodaja, računovodstvo i finansije, kao i najviše upravljačke funkcije (generalni direktor, član odbora direktora ili partner). Kada je reč o rodnoj strukturi, preovladavaju osobe ženskog pola. Oko 65% ispitanih ima radno iskustvo do 10 godina, 22,5% između 10 i 20 godina, dok 12,5% ispitanih imaju radni staž duži od dve decenije.

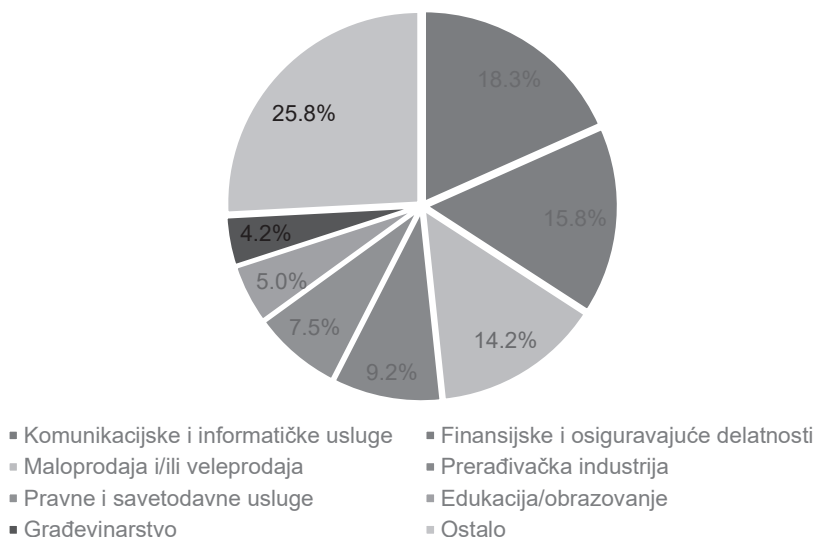
Slika 2. Struktura uzorka prema hijerarhijskoj poziciji ispitanika

Izvor: Kalkulacije autora

Polovina ispitanih radi u velikim preduzećima, dok srednja i mala preduzeća čine 30% i 20%, respektivno. Uzorak je heterogen prema kriterijumu sektorske pripadnosti (Slika 3), preovladavaju uslužne delatnosti, uz nešto veću zastupljenost preduzeća u većinski stranom vlasništvu (56.7%).

Slika 3. Sektorska struktura uzorka

Izvor: Kalkulacije autora

2.2. Empirijsko istraživanje percepcije rizika korporativnih prevara u Srbiji

Na samom početku ispitanici su pozvani da iskažu svoje stavove po pitanju različitih tvrdnji koje se tiču korporativnih prevara korišćenjem sedmostepene Likertove skale. Visok stepen saglasnosti uočen je kod samog pojma korporativne prevare koju ispitanici prvenstveno vide kao svesno obmanjivanje trećih lica (96,0%) kao i krađu imovine preduzeća (87,5%). Pored toga, dominira stav da su svi zaposleni, pored najvišeg menadžerskog vrha, odgovorni za otkrivanje prevara (86,7%). Ova poslednja tvrdnja je interesantna imajući u vidu da postoji nizak nivo svesti o korporativnim prevarama, posebno na nižim nivoima organizacije. Razumevanje i informisanost zaposlenih u domenu prevara su elementarne pretpostavke za njihovu detekciju. Sa druge strane, ispitanici su pokazali prilično podeljena mišljenja kada je reč o motivima prevare i hijerarhijskoj pripadnosti njihovih počinioca. Na primer, postoji podjednak broj onih koji zastupaju stav da su prevare učinjene u cilju sticanja lične dobiti ozbiljnije od onih učinjenih u cilju sticanja korporativnog dobitka i onih koji smatraju suprotno. Međutim, ako se posmatraju samo ekstremni stavovi (1- apsolutno se ne slažem i 7- apsolutno se slažem), prevladavaju oni koji nisu saglasni sa ovom tvrdnjom. Rezultati pokazuju da većina ispitanika u uzorku smatra da je prevara menadžera ozbiljnija od

prevara zaposlenih kao i da primarnu ulogu u otkrivanju prevara ima interna revizija, pa tek onda eksterni revizori. Samo jedna od ponuđenih tvrdnji je naišla na većinsko neodobranje. Naime, 64,2% ispitanih menadžera i zaposlenih nije saglasan sa tvrdnjom da su eksterne prevare ozbiljnije/opasnije od internih prevara, od čega se nešto manje od polovine kategorički ne slažu.

Imajući u vidu da u našoj zemlji ali i regionu postoji veoma malo informacija o korporativnim prevarama i trendovima u tom domenu, ne iznenađuje nalaz da čak 60% ispitanika ne zna kakav je trend u broju prevara u prethodne dve godine, odnosno da li se broj prevara u njihovoj delatnosti povećavao, stagnirao ili smanjivao. Ono što iznenađuje je to što je „nezanjanje“ podjednako uočeno i kod top menadžera sa višedecenijskim radnim iskustvom. Na trend povećanja broja prevara je ukazalo 12,5% ispitanih koji su pretežno zaposleni u sektoru finansija i osiguranja i maloprodaji. Sa druge strane, 14,2% ispitanih je ukazalo na suprotan trend, odnosno smanjenje broja prevara u njihovoj industriji (pre svega, IKT sektor i prerađivačka industrija), dok ostatak smatra da je broj prevara u poslednje dve godine približno isti.

U studiji na temu percepcije prevara u Indiji, najveći broj ispitanika (oko 38%) izjavio je da nije bilo prevara u protekle dve godine (Deloitte, 2020). Ovakav rezultat bi se pre mogao objasniti odsustvom svesti i neadekvatnoj informisanosti o prevarama pre nego odsustvom samih prevarnih radnji. Nedovoljna informisanost i svest o korporativnim prevarama, naročito u zemljama u razvoju, mogla bi objasniti generalnim nedostatkom transparentnosti poslovanja, slabim regulatornim okvirom i neefikasnom primenom istog. Takav kontekst pogoduje nezakonitom i neetičnim aktivnostima. Kada je reč o Srbiji, jedan od ključnih indikatora ranjivosti konkurentnosti naše privrede je visoko prisustvo korupcije i odsustvo vladavina prava. Prema indeksu percepcije korupcije za 2023. godinu, Srbija je nazadovala sa 101. na 104. poziciju od ukupno 180 zemalja koje se prate širom sveta, pri čemu je prosek zemalja Centralne i Istočne Evrope 54. mesto (Transparency International, 2023). Vrednost ovog indeksa se kontinuirano smanjuje od 2016. godine što ukazuje na trend rasta korupcije u domaćoj privredi. Otuda je jedno od pitanja koje smo postavili u ovom istraživanju i percepcija korupcije.

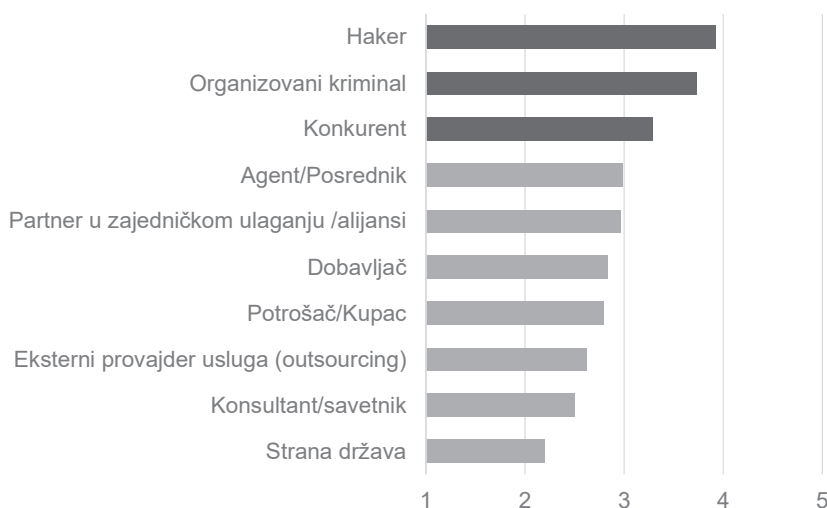
Pored eksternih ograničenja, postoje i interni pritisci da se informacije o korporativnim prevarama drže u strogoj tajnosti. Razlog za to je vrlo jasan i zove se reputacioni rizik. Poslovni lideri najuspešnijih globalnih kompanija današnjice svrstavaju reputacioni rizik među najznačajnije rizike po njihovo poslovanje. Tako se u studiji (Economist Intelligence Unit, 2005), koja je obuhvatila 269 izvršnih direktora, reputacioni rizik izdvojio kao ubedljivo najznačajniji rizik sa najdramatičnijim efektima po vrednost preduzeća.

Upravljanje reputacionim rizikom se danas smatra kritičnom aktivnosti menadžmenta imajući u vidu da u eri digitalizacije i društvenih mreža, „nereprezentativne“ informacije o kompaniji u jednom trenu mogu dovesti do ogromne štete po reputaciju i vrednost preduzeća, usled gubitka poverenja ključnih interesnih grupa, koja se gradi decenijama.

Da bi stekli opšti utisak o percepciji domaćih menadžera i zaposlenih o tome odakle primarno vreba opasnost pronevera, zahtevano je da se izjasne za jednu od tri ponuđene opcije. Na pitanje ko najverovatnije može počiniti prevaru, 34,2% ispitanika smatra da će to pre biti interni učesnici kao što su menadžeri i zaposleni, svega 5,0% veću opasnost vide u eksternim učesnicima poput poslovnih partnera i potrošača, dok 60,8% učesnika istraživanja smatra da to podjednako mogu biti i interni i eksterni učesnici.

Kada je reč o verovatnoći interne prevare, merenoj na skali od 1 (veoma mala verovatnoća) do 5 (veoma visoka verovatnoća), ispitanici smatraju da su najveći izgledi da će prevarne radnje biti počinjene na najvišem nivou menadžmenta, nakon čega slede menadžeri srednjeg nivoa, specijalisti bez menadžerske pozicije i menadžeri prve linije. U okviru grupe eksternih učesnika, najveći rizik prevare se vezuje za sledeće tri kategorije: hakeri, organizovani kriminal i konkurenti. Verovatnoća prevare od strane agenata i strateških partnera je percipirana kao umerena, dok se ostali eksterni učesnici povezuju sa nižim nivoom rizika prevare.

Slika 4. Verovatnoća prevare eksternih učesnika

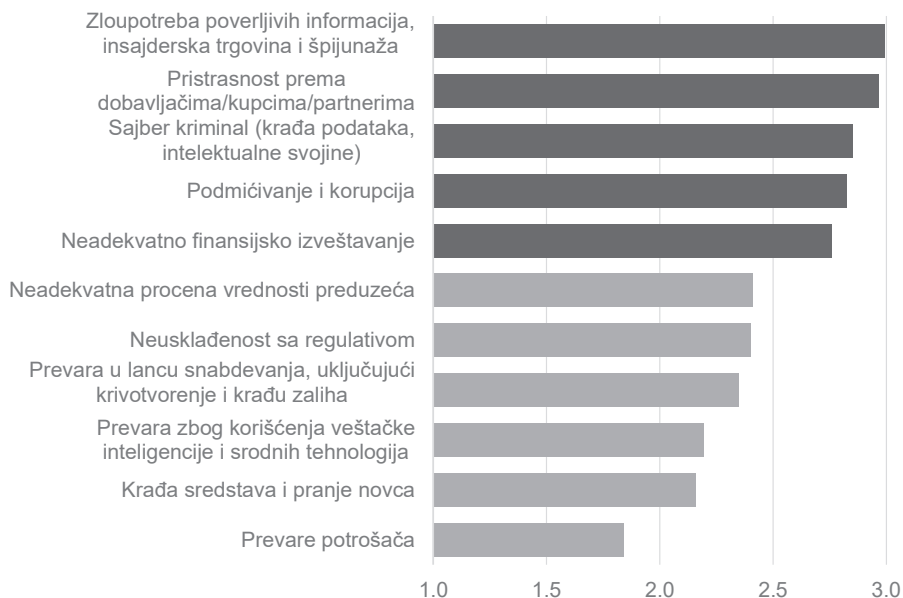

Napomena: 1- veoma mala verovatnoća, 5 – veoma visoka verovatnoća

Izvor: Kalkulacije autora

Prevarne radnje, nepravilnosti i zloupotrebe se mogu manifestovati na različite načine, od neadekvatnog finansijskog izveštavanja, koruptivnih aktivnosti, do prevara potrošača, o čemu je već bilo reči u uvodnom delu rada. U nameri da proniknemo u očekivanja, zamolili smo ispitanike da ocene verovatnoću javljanja različitih vidova prevara u njihovoj organizaciji u naredne dve godine. Rezultati pokazuju da će se njihova preduzeća najverovatnije suočiti sa sledećim problemima: 1) zloupotreba poverljivih informacija, insajderska trgovina i špijunaža; 2) pristrasnost prema dobavljačima/kupcima/partnerima; 3) sajber kriminal (krađa podataka i intelektualne svojine); 4) podmićivanje i korupcija; 5) neadekvatno finansijsko izveštavanje. Učesnici istraživanja su ocenili pojavu pomenutih prevara sa umerenim rizikom (aritmetička sredina približna 3). Međutim, treba napomenuti da je 40% ispitanika ocenilo da postoji visoka ili veoma visoka verovatnoća zloupotrebe poverljivih informacija, dok svaki treći ispitanik vidi pristrasnost ka selekciji dobavljača i partnera i sajber napade kao visoko verovatne događaje u naredne dve godine.

Slika 5. Očekivana verovatnoća prevara u naredne dve godine

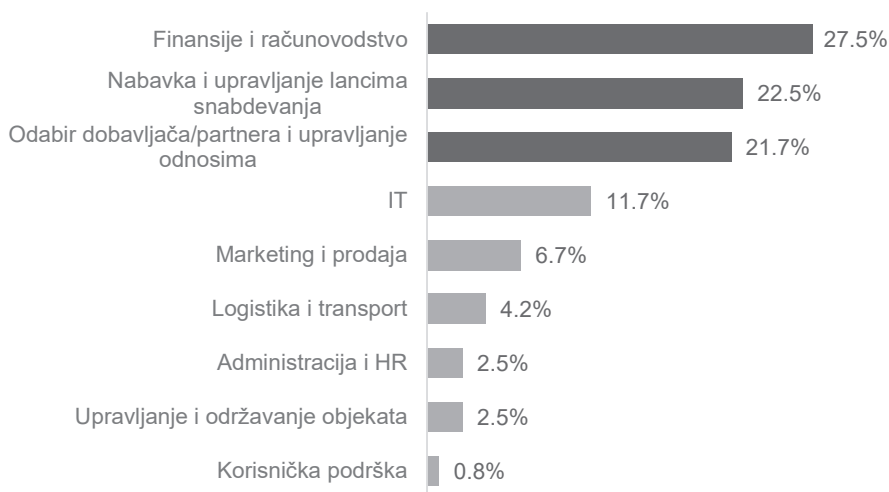
Napomena: 1- veoma mala verovatnoća, 5 – veoma visoka verovatnoća

Izvor: Kalkulacije autora

Prevare su mogu pojaviti u bilo kom delu lanca vrednosti, svuda gde postoji i najmanji prostor za oportunitizam uslovljen neadekvatnom regulativom, manjkom znanja i integriteta ljudskog faktora. Ipak, može se reći da je po-

tencijal za zloupotrebe kod nekih aktivnosti veći u odnosu na neke druge aktivnosti i procese. Od ispitanika se očekivalo da označe samo jednu aktivnost koji smatraju najosetljivijom na rizik prevara (Slika 6). Analiza jasno diferencira tri kritične aktivnosti i to: finansije i računovodstvo (27,5%), nabavku i upravljanje lancima snabdevanja (22,5%) i pristrasnost u odabiru poslovnih partnera i upravljanje odnosima sa istim (21,7%). Interesantno je da od ukupno 33 ispitanika koji smatraju da su finansije i računovodstvo najosetljivija funkcija na rizik prevara, svega 3 osobe pripadaju top menadžmentu, koji i snosi odgovornost za ispravnost finansijskih izveštaja. Sa druge strane, kada je reč o ostalim funkcijama, nema značajnih razlika u percepciji prevara na različitim hijerarhijskim nivoima.

Slika 6. Funkcije/aktivnosti najizložnije rizicima prevare

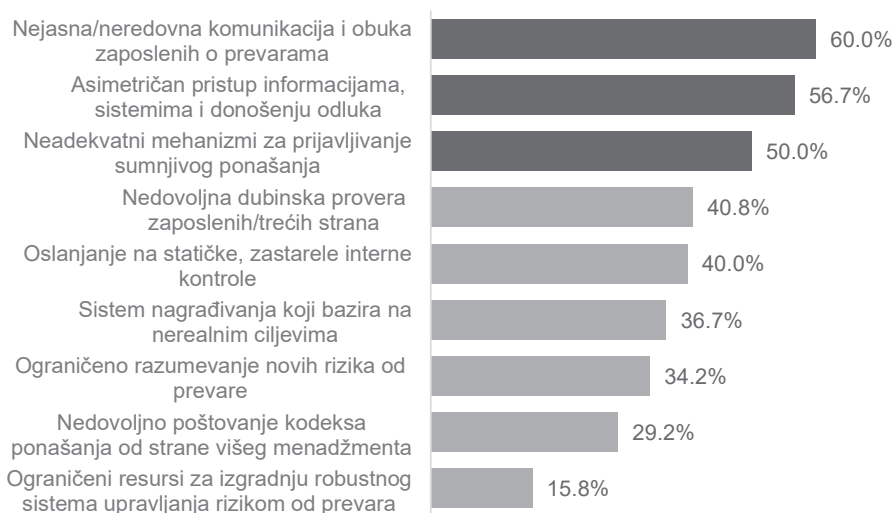
Napomena: Ispitanici su birali jednu od ponuđenih opcija.

Izvor: Kalkulacije autora

Kao najčešći razlog koji doprinosi pojavi prevara, ispitanici navode nejasnu i neredovnu komunikaciju i obuku zaposlenih u domenu prevara. Oko 60% ispitanika prethodno vidi kao ključni razlog nastanka ovog problema, nezavisno od hijerarhijskog nivoa kojem pripadaju i delatnosti koju obavljaju. Sledeći faktor po učestalosti je informaciona asimetrija, odnosno nesimetričan pristup informacijama, sistemima i uopšte donošenju odluka koji omogućuje privilegovani položaj pojedincima unutar organizacije. Polovina ispitanika smatra da su neadekvatni mehanizmi za prijavljivanje sumnjivog ponašanja jedan od ključnih razloga koji pogoduju pojavi različitih oblika

devijantnog ponašanja. Sledeći po važnosti faktori su: neadekvatna dubinska provera zaposlenih i trećih strana, statički i zastareli sistemi interne kontrole, sistem nagrađivanja koji se zasniva na nerealno postavljenim ciljevima, itd. Nedostatak finansijskih resursa za izgradnju robusnih sistema za upravljanje rizicima se percipira kao najmanje relevantan faktor.

Slika 7. Faktori koji doprinose prevarama

Izvor: Kalkulacije autora

Zaključak

Brojne nepoznanice u vezi sa korporativnim prevarama su prouzrokovane osetljivošću teme. Prevare i negativni efekti su često u domenu poslovne tajne preduzeća, a informacije dostupne najužem krugu menadžera ili eksperata. U odsustvu egzaktnih podataka, kako u naučne, tako i u poslovne svrhe, najčešće se vrše istraživanja stavova i percepcija zaposlenih i menadžera. Sprovedeno istraživanje u Srbiji, na uzorku od 120 ispitanika iz preduzeća različitih delatnosti, pokušaj je da se osvetli problematika i stekne uvid iz ugla osoba koje u svakodnevnom poslovanju mogu da se susretnu sa različitim vidovima prevara.

Ispitanici na različitim hijerarhijskim nivoima sam pojam korporativne prevare percipiraju prevashodno kao svesno obmanjivanje trećih lica, a potom

i kao krađu imovine preduzeća. Iako dominira stav da su svi zaposleni, a ne samo top menadžment, odgovorni za otkrivanje prevara, istraživanje je pokazalo da postoji nizak nivo svesti o korporativnim prevarama, posebno na nižim nivoima u organizacionoj strukturi. U skladu sa rezultatima istraživanja sprovedenim u Velikoj Britaniji i Indiji, i rezultati istraživanja u Srbiji pokazuju da većina ispitanika u uzorku smatra da je prevara menadžera ozbiljnija od prevara zaposlenih. Primarnu ulogu u otkrivanju prevara dodeljuju internoj, pa tek onda eksternoj reviziji.

Na trend povećanja broja prevara je ukazalo 12,5% ispitanih, pretežno zaposlenih u sektoru finansija i osiguranja i maloprodaji, a prema istraživanju PwC, u svetu su u datim sektorima najčešći počinioci potrošači-prevaranti i sajber kriminal. U okviru eksternih, najveći rizik prevare vezuje za hakere, a zatim slede organizovani kriminal i konkurenti, što je u skladu i sa nekim nalazima u svetu. Posebno se apostrofiraju opasnosti zloupotrebe poverljivih informacija, insajderska trgovina i špijunaža, pri vrhu su i pristrasnost prema dobavljačima, kupcima ili poslovnim partnerima i sajber kriminal, podmićivanje i korupcija i neadekvatno finansijsko izveštavanje. Najranjivijim procesima smatraju se finansije i računovodstvo (pre svega, to smatraju zaposleni i niži nivoi menadžmenta), nakon čega slede nabavka i upravljanje lancima snabdevanja i pristrasnost u odabiru poslovnih partnera i upravljanje odnosima sa njima.

Kako bi zaposleni mogli da daju puni doprinos otkriću prevara, potrebni su jasna i redovna komunikacija i obuka zaposlenih u domenu prevencije i otkrivanja prevara. Osim toga, ispitanici su nezadovoljni pojavom informacione asimetrije, smatrajući da je pristup informacijama, sistemima i donošenju odluka omogućen samo pojedincima, što daje privilegovan položaj, ali može biti podloga i za prevare. Potrebno je poraditi i na mehanizmima za prijavljivanje sumnjivog ponašanja. Finansijske resurse za izgradnju sistema za upravljanje rizicima ne vide kao ograničavajući faktor.

Sprovedena istraživanja daju uvid u percepcije i stavove zaposlenih i menadžera u preduzećima koja posluju u Republici Srbiji, te nema direktne uporedivosti nalaza sa takvim istraživanjem u međunarodnim okvirima, a ni sa sličnim istraživanjima rađenim u Republici Srbiji, pošto ih, prema saznanjima autora, nije bilo u prethodnim godinama. Takođe, uporediva istraživanja u svetu rađena su u periodu od nekoliko godina (između 2018. i 2023.), te postoji vremenska razlika u odnosu na aktuelno istraživanje, koja može uticati na relevantnost poređenja rezultata. Deo nalaza i odgovora može biti i pod uticajem nacionalne kulture, što nije posebno istraži-

vano, uz mogućnost i davanja socijalno poželjnih odgovora. Postoji i ograničenje reprezentativnosti uzorka (nešto više ispitanika u mlađim starosnim kategorijama i ispitanika ženskog pola).

I pored navedenih ograničenja sprovedeno istraživanje, kao jedno od pionirskih, daje značajan i vredan uvid u percepcije i stavove menadžera i zaposlenih o eksternim prevarama. Pravci u kojima se mogu kretati buduća istraživanja u toj oblasti, mogu biti: dublji uvid u problematiku internih i eksternih prevara, te načina kako preduzeća reaguju, proaktivno i retroaktivno; veći broj ispitanika i reprezentativniji uzorak, naročito kada su u pitanju seniori i pojedine privredne delatnosti; korišćenje novih baterija upitnika i složenijih tehnika statističke analize; poseban fokus na eksperte u oblasti korporativnih prevara i forenzičkog računovodstva i na njihove stavove; sprovođenje istraživanja i na uporedivim tržištima u međunarodnom kontekstu.

Literatura

ACFE. (n.d.). Fraud 101: What Is Fraud? Retrieved 20 April 2024, from <https://www.acfe.com/fraud-resources/fraud-101-what-is-fraud>

ACFE. (2024). Occupational Fraud 2024: A Report to the Nations. Association of Certified Fraud Examiners.

Alfrdy, F. D. (2022). Effective detection and prevention of fraud: perceptions among public and private sectors accountants and auditors in Saudi Arabia. *E+M Ekonomie a Management*, 25(3), 106. Gale Academic OneFile. <https://doi.org/10.15240/tul/001/2022-3-007>

Biznis.rs. (2022, November 25). Najčešća prevara u Srbiji je zloupotreba službenog položaja, a u svetu pronevera imovine poslodavca. <https://biznis.rs/vesti/srbija/najcesca-prevara-u-srbiji-je-zloupotreba-sluzbenog-polozaja-a-u-svetu-pronevera-imovine-poslodavca/>

Button, M., Shepherd, D. W. J., & Hock, B. (2019). The Real Cost of External Fraud.

Synectics Solutions; Centre for Counter Fraud Studies - University of Portsmouth. <https://www.synectics-solutions.com/our-thinking/details/the-real-cost-of-external-fraud-a-report-by-the-university-of-portsmouth>

Deloitte. (2018). India Corporate Fraud Perception Survey 2018, Edition III. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/finance/in-fraud-fraud-survey-shorter-version-noexp.pdf>

Deloitte. (2020). India Corporate Fraud Perception Survey, Edition IV. [http: https://www2.deloitte.com/in/en/pages/finance/topics/forensic/india-corporate-fraud-perception-survey-2020.html](https://www2.deloitte.com/in/en/pages/finance/topics/forensic/india-corporate-fraud-perception-survey-2020.html)

Economist Intelligence Unit. (2005). Reputation: Risk of risks. http://www.eiu.com/report_dl.asp?mode=fi&fi=1552294140.PDF&rf=0

Hassink, H. F. D., Bollen, L. H., Meuwissen, R. H. G., & de Vries, M. J. (2009). Corporate fraud and the audit expectations gap: A study among business managers. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 18(2), 85–100. ScienceDirect.

<http://search.ebscohost.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/login.aspx?direct=true&db=edselp&AN=S1061951809000135&site=eds-live>

KPMG. (2023). Fraud Barometer 2022—A snapshot of fraud in the UK. KPMG LLP. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/nz/pdf/2023/11/fraud-week/fraud-barometer-2023-v2.pdf>

Krambia-Kapardis, M. (2016). *Corporate Fraud and Corruption*. Palgrave Macmillan.

Krivični zakonik Republike Srbije. (2019). ('Sl. glasnik RS', br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

Li, L., & McMurray, A. (2022). *Corporate Fraud Across the Globe*. Palgrave Macmillan.

Owusu, G. M. Y., Koomson, T. A. A., & Donkor, G. N. A. (2024). A scientometric analysis of the structure and trends in corporate fraud research: A 66-year review. *Journal of Financial Crime*, 31(3), 629–651. Business Source Premier. <https://doi.org/10.1108/JFC-05-2023-0121>

PwC. (2022). *PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey 2022—The Rise of External Fraud*. PWC.

Rashid, M. A., Al-Mamun, A., Roudaki, H., & Yasser, Q. R. (2022). An Overview of Corporate Fraud and its Prevention Approach. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 16(1), 101–118. Scopus®. <https://doi.org/10.14453/aabfj.v16i1.7>

Transparency International. (2023). *Corruption Perceptions Index*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>